

"Emakeelne e-raamat raamatukogus"

13. septembril toimus Tartu Ülikooli Raamatukogus ERÜ kogude toimkonna ja ELNET Konsortsiumi poolt ühiselt korraldatud seminar "**Emakeelne e-raamat raamatukogus**".

Seminarile olid kutsutud kõik huvilised ja meeldiv oli näha, et huvilisi oli palju. Korraldajate poolt eeldatud ca 70-80 inimese asemel oli kohal 184 inimest, mis põhjustas algselt mõningasi logistilisi probleeme, kuid need said üheskoos sujuvalt lahendatud.

Seminari avasõnadele (**Kristina Pai**, Tartu Ülikooli Raamatukogu ja Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, ning **Mare-Nelli Ilus**, ELNET Konsortsium) järgnes sissejuhatus e-raamatute maailma. **Kairi Felt** (Eesti Rahvusraamatukogu) andis ülevaate e-raamatu mõistetest, lühidalt ajaloost, kasutatavatest failivormingutest ja kopeerimiskaitse meetoditest, samuti erinevatest suurematest e-raamatute valmistajatest ja vahendajatest Eestis jms. Täpset ülevaadet, kui palju on hetkel Eestis e-raamatuid juba olemas, meil ei ole (oleneb ka sellest, mida keegi e-raamatuks peab), kuid Eesti ISBN Keskus on ISBN e-raamatutele väljastanud juba 1145.

E-raamatute ja autoriõiguse seostest rääkis **Toomas Seppel** (Kultuuriministeerium), kes muuhulgas rõhutas, et kõik, kes e-raamatud avalikuks teevad, peavad omama selleks autoriõiguste omaja nõusolekut. Seega ka raamatukogud peavad e-raamatuid ostes teadma, millised õigused antud e-raamatu kohta kehtivad (s.t. väljaandja käest peab üle küsima). Mis puutub erinevasse lähenemisse raamatusse ja e-raamatusse (viimast käsitletakse pigem e-teenusena kui raamatuna), siis käibemaksu erisused (raamatul 9% ja e-raamatul 20%) tulenevad Euroopa Liidu üldistest käibemaksupoliitika põhimõtetest (võimalikud muudatused käsitluses peavad tulema sealt). Laenutushüvituse väljamaksmiseks (ehk antud kontekstis laenutuseks) tohib arvestada ainult sellist e-raamatu laenutust, mis on tehtud füüsilisel kandjal (e-raamat on laenutatud koos e-lugeriga, nagu seda hetkel on tegemas Tartu Linna-raamatukogu) või mis on registreeritud kas Millenniumi või URRAMi keskkonnas. Mainimist leidis sundeksemplari seaduse uus redaktsioon, mis reguleerib ka trükifailide loovutamist ja nende kättesaadavaks tegemist. Tõdeti, et e-raamatute temaatikat arvestades tuleks seadus peagi uuesti läbi vaadata.

Järgmisena said sõna Eesti kolme kõige tuntuma e-raamatuid valmistava firma esindajad [jättes antud väitest statistiliselt kõrvale mõne kirjastaja, kes paralleelselt paberraamatutega juba mõnda aega oma raamatuid pdf-vormingus levitavad – R.O.].

Margus Küppar (Eesti Digiraamatute Keskus) tutvustas esmalt lühidalt Eesti Digiraamatute Keskust (EDRK) ja täpsemalt e-raamatute turu arenemist Eestis lähima poole aasta jooksul (arvestades sellega, et EDRK on Eestis hetkel suurim e-raamatute valmistaja, keskendus ülevaade peamiselt EDRK toodangule). EDRK alustas müüki 20.detsembril 2010. aastal neljas poes (Apollo, Rahva Raamat, Krisostomus, Elioni Digikogu), praegu on müügis üle 450 e-raamatu, levitajate hulka on lisandunud EMT ja Tele2 koos esimeste mobiilsete

raamatupoodidega. Koostöölepinguid on neil enam kui 50 kirjastusega (enamus neist alles katsetavad, aga on ka kirjastus, kes ületas juba 1000 e-raamatu müügi piiri). Esimese 6 kuuga on müüdud 3000 e-raamatut, keskmiselt 500 igas kuus (edukas müük on 10-15 eksemplari kuus, samas nt tasuta levitatavat „Finantsaabisat“ on alla laaditud ca 500 korda). EDRK kasutab sotsiaalset kopeerimiskaitset. M.Küppari arvamusel võiks normaalselt toimiva e-raamatu poe maht olla minimaalselt 1000 nimetust. M.Küppar kiitis Elioni Digikogu kui huvitavat teenusepakkujat, kes pidevalt otsib uusi kanaleid ja viise kasutajani jõudmiseks (kõige rohkem e-raamatuid on alla laetud just sellest keskkonnast). Rahva Raamatut tõi ta esile suurima e-raamatute müüjana (tehakse aktiivset turundust selles vallas). Müügikeskkonna kasutajasõbralikkuse poolest kiitis M.Küppar Krisostomust (teised keskkonnad kopeerivad veel liigselt tavaraamatu müügikeskkondi). Kui hetkel on e-raamatu keskmine hind alla 10 euro, siis kasutaja ootusi hinnatakse 5 euro peale.

Mihkel Nummert (Digira) tutvustas samuti esmalt lühidalt oma firmat ning peatus seejärel lähemalt e-raamatute laenutuse võimalustel. Digira on turul hetkel EDRKst väiksem tegija (olemas ca paarsada e-raamatu nimetust, oluline osa on e-ajakirjade väljaandmisel; vastavalt tellija soovile pakuvad nad nii Adobe DRM kui ka sotsiaalset kopeerimiskaitset). Digira visioonis võiks Eestis olla üks riiklikult finantseeritud „e-raamatukogu“, kes tegeleb hankimisega raamatukogudele, suhtleb e-kirjastajatega, võimaldab ühtsetel alustel juurdepääsu autoriseeritud kasutajatele (kasutades ka nt ID-kaarti) jne. Kuna aga sellise lahenduse tekkimist pidasid nad vähetõenäoiseks, tõid nad oma visioonis välja e-raamatukogu katuse all (antud keskkonnas) nn haruraamatukogude tekkimise, kus kasutaja näeb ainult neid e-raamatuid, mida tema raamatukogu on oma kasutajatele hankinud. Tehniline taristu ja keskkond oleks teenusepakkuja (nt Digira) hallata, kasutajaid ja e-raamatute sisulist valikut haldavad raamatukogud. Oluliseks muutuvad siin küsimused, mis saab litsentsidest, kui mõni e-kirjastaja nt pankrotti satub, kas kasutajal tekib siis õigus kasutada antud e-raamatu koopiat digitaalarhiivist DIGAR vm.

Lühidalt tutvustas M.Nummert ka kaht e-raamatute laenutuskeskkonda: *Overdrive* (www.overdrive.com, on kõige rohkem levinud) ja *3M Cloud Library* (http://solutions.3m.com/wps/portal/3M/en_US/3MLibrarySystems/Home/Products/Cloud+Library/, on hetkel kõige uuem ja innovaatilisem lahendus).

Agor Eiskop (LibroCS) kommenteeris lühidalt eelnevates esitlustes puudutatud teemasid ja keskendus siis eelkõige e-raamatute ärimudelitele. Tema hinnangul näeme me hetkel alles uue raamatumaailma koidikut: valik on kasin, hind kõrge (e-raamatu hind peaks olema 2-3-eurot), käibemaksu erisused loovad ahvatluse viia e-raamatu müük nt. USAsse ja müüa raamatuid seal null-käibemaksuga. Uus raamatumaailm ei ole enam tsentraliseeritud hierarhiaga, vaid koosneb paljudest iseseisvatest rakukestest, toimub digitaalsete vormingute evolutsioon ning indekseerituse interaktiivsus läheb järjest olulisemaks – lineaarselt loetavate ilukirjandusteoste kõrval on suur osakaal nt. tehnilistel dokumentidel, mitmesugustel juhenditel, teatmeteostel jms. Ärimudelitest tundus kõige eripärasem [vähemalt minule – R.O.] kollektiivne kirjaniku sponsoreerimine (kus kirjanik annab teada, et plaanib hakata midagi kirjutama, aga vajab selleks raha; toetajatele ehk annetajatele saab osaks tänu ja nt. pühendusega eksemplar (vt www.kickstarter.com). Kuni olukord turul selgineb, soovitab A.Eiskop kasutada ikkagi senist eksemplaripõhist DRMiga kaitstud e-raamatu ärimudelit.

Järgmises blokis said sõna raamatukogude esindajad.

Peeter Kondratjev (ELNET Konsortsium ja Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu) alustas oma esitlust ühe võimaliku e-raamatukogu keskkonna - pilvepõhise e-raamatukogu *3M Could Library* reklaamiklipiga (vt. www.youtube.com/watch?v=iOYSQv-12RY). Täpsemalt tutvustas ta TLÜARis testitud lätlaste toodetud NeoLibre e-raamatukogu tarkvara (testimiseks telliti lätlastelt ka üle 200 raamatu digiteerimine (300dp, tiff, maht kokku üle 200GB, e-raamatukogu keskkonnas on kasutatud tärgtuvastatud kihilist pdf-i). Selles keskkonnas saab e-raamatuid laenutada ja tagastada, laenutähtaega pikendada, märkmeid ja viiteid teha (need jäävad paika ka peale e-raamatu „tagastamist“). Olulise plussina mainis P.Kondratjev ka võimalust tingimusi seada (lugejatüübid, nii kogulised kui ajalised piirangud laenutusel ja pikendamisel jne). Miinuseks on tema hinnangul see, et e-raamatuid kasutada saab ainult internetis (*online*), alla laadida saab ainult tavalist pdf-i (piltfail), tarkvara nõuab kaht serverit (ühes tarkvara ja teises sisu ehk e-raamatud). Tarkvara pakuvad lätlased kasutamiseks tasuta, raha teenivad nad digiteerimise ja tärgtuvastamisega, samuti e-raamatute audioraamatuteks muutmisega (vastavad projektid Lätis). P.Kondratjev kutsus huvilisi üles antud keskkonda ka ise testima (www2.tlulib.ee või tallinn.cubesystems.lv) ja neile omapoolset tagasiside andma.

Triinu Seppam (Tallinna Keskraamatukogu) rääkis Tallinna Keskraamatukogu (TlnKR) tulevases eestikeelsete e-raamatute laenamise ja lugemiskeskonnast. Teemat on TlnKRis uuritud juba 2005. aastast, mil küsitleti kirjastajaid, kas nad plaanivad e-raamatuid välja andma hakata ning neid laenutamiseks raamatukogudele müüa jne. Esialgne tagasiside oli vähene ja pigem negatiivne. Siiski teemaga jätkati ja kirja pandi eksemplaripõhise e-raamatute laenamise ja lugemiskeskonna loomise idee (ehk „ostan 3 eksemplari e-raamatut“ tähendab, et antud nimetust saab üheaegselt kasutada ainult kuni 3 inimest jne). Sellisele täpsustatud soovidega ideele saadi kirjastajatelt juba positiivsemat tagasiside, asja vastu tunti täpsemat huvi, kuid rahastust projektile saada aga ei õnnestunud. Kasutades ära teema esilekerkimist, taotleti projektile uuesti toetust ja seekord toetus ka saadi nii Eesti Hasartmängu Nõukogult kui ka Kultuuriministeeriumist. T.Seppam tutvustas lühidalt loodava keskkonna funktsioone nii kasutajate kui e-raamatute haldamiseks. Selle keskkonna kaudu kavandatakse e-raamatuid nii hankida (sooviga, et raamatukogu jaoks pakutaks ainult laenutusõigusega e-raamatuid), kirjeldada kui ka laenutada. Kõik hangitud e-raamatud kirjeldatakse ka e-kataloogis ESTER. Esimeses versioonis saab valmis e-raamatute kasutus interneti vahendusel, välistatud ei ole edasine töö ka allalaadimisvõimaluste loomiseks. Osaliselt on tarkvara juba testimisel, aasta lõpuks peaks see valmis saama. Juba projekti algusest on ette nähtud, et soovi korral võiksid selle keskkonnaga liituda ka teised raamatukogud, kusjuures tasuta tuleks ainult täiendavate programmeerimistööde, nt. oma raamatukogu kodulehele integreerimise eest.

Asko Tamme ja **Ülo Treikelder** (Tartu Linnaraamatukogu) tutvustasid oma kogemusi e-raamatute ja e-lugerite laenutamisest ning andsid sellega teise vaate, kuidas e-raamatute laenutust lahendada. Tartu Linnaraamatukogus alustati e-raamatute ja e-lugerite laenutamisega 2011. aasta algul, esialgu 6 lugeri ja sama valmispaketiga e-raamatutest igas lugeris. Alustati eksperimendi korras, võimaldamaks oma kasutajaile (ja ka töötajaile) esimest tutvust e-raamatutega ja e-lugeritega. Materjalide valikul on esialgu piirdutud autoriõiguste kaitse alt vabade nimetustega. Osa nimetusi on ise digiteeritud (nt. A.H.Tammsaare „Tõde ja

Õigus“ 1.-2. köide), abi on saadud ka Kirjandusmuuseumi Kreutzwaldi sajandi projektist. Lugerite valikul osutusid oluliseks epub-, pdf- ja fb2-vormingute tugi (viimase kasutus levinud vene raamatute puhul), lisaks mälupulga tugi, et tulevikus saaks lugeja laenutada ainult soovitud kirjandust. Kuue kuu jooksul on kuut lugerit laenutatud 62 lugejale kokku 108 korral. Lugeja saab 15-minutilise väljaõppe ja kaasa kasutusjuhendi (lisaks pakutakse telefonituge). Laenamiseks peab lugeja alla kirjutamata e-lugeri laenutuse vormile, mingit tagatist lugejalt ei nõuta. Seni on seadmeid korrektselt kasutatud, tagasiside on olnud positiivne.

Eraldi tõi A.Tamme välja raskused, millega e-raamatu kasutaja meie raamatukogude digirepositooriumides kokku puutub, püüdes aru saada, mida ta saab arvutis kasutada, mida ja mis vormingus ka alla laadida (ja nt. oma e-lugeri kasutada) jne. Näitena, kuidas meil võiks asja lahendada, tõi ta Gutenbergi projekti (www.gutenberg.org), kus igat teost saab alla laadida erinevates vormingutes ja lugeja ise valib, millist soovib. Lisaks e-lugeritele tõi A.Tamme välja nutitelefonid. Olukorras, kus Eestis on väidetavalt müüdud juba ca 30 000 iPhone'i ja aasta lõpuks prognoositakse, et pooled müüdud mobiilidest on nutitelefonid, tuleks mõelda ka sellele, et pakkuda sisu ja teenuseid neis kasutamiseks.

Kristina Pai ja **Kertu Uri** (Tartu Ülikooli Raamatukogu) olid kokku pannud esitluse eesti-keelsest e-raamatust teadusraamatukogu vaatevinklist (ette kandis K.Pai). Teadusraamatukogudel on kokkupuude elektroonilise informatsiooni ja e-väljaannete kasutamisega juba pikka aega, enamik sellest e-teadusinfo andmebaaside ja/või e-teadusajakirjadena. Mida aeg edasi, seda rohkem muutub teadusraamatukogu e-raamatukoguks (nt. Tartu Ülikooli Raamatukogul kulub ca 1/3 komplekteerimisrahadest e-väljaannetele ning kui liita siia raamatukogu osa konsortsiumi korraldatavates ja ühiselt rahastatavates ühishangetes, tuleks protsent veelgi suurem). Senise kogemuse alusel võib väita, et teadusraamatukogude soov ja nimetatud raamatukogude kasutajate ootused on: piiramatu arv üheaegseid kasutajaid, IP-põhine juurdepääs, enda digiteeritud asjadele avatud juurdepääs (*Open Access*). Kasutajale ei tohi pakkuda senisest kehvemat lahendust. Viidates konverteerimisprojektide aegsele (eriti nooremapoolsete) kasutajate hoiakule „kui midagi pole e-kataloogis, pole seda olemas“ võiks praegu väita „kui pole e-versiooni, pole seda olemas“. Nutitelefone silmas pidades piirdus K.Pai siiski väitega „kui midagi pole nutitelefonis, olgu see vähemalt arvutis“.

Seminari esitluste osa lõpetas **Riin Olonen** (ELNET Konsortsium) ülevaatega e-raamatute ühishangete võimalikkusest konsortsiumis. Arvestades senist kogemust ühishangete korraldamisel (eelkõige välismaiste teadusväljaannete, aga viimasel ajal ka mõne Eesti väljaande kasutamiseks), on igati õigustatud kasutada seda kogemust ka Eesti e-raamatute väljaandjatega läbirääkimisel. Eesti kirjastajatest on ühishanke kogemus praeguseks ASiga Postimees (Postimees Plussi hankes osaleb 8 raamatukogu, teenus avati 22.augustil 2011.a.) ja ASiga TEA (erinevate e-väljaannete osas, hankes osaleb 5 raamatukogu, teenuse loodame peatselt avada). Läbirääkimisi alustati eelkõige sooviga vormistada senine kasutajatunnuse põhine juurdepääs IP-põhiseks, mida on raamatukogudes kordades lihtsam hallata.

Seminari teemasid kokku võttes tõi R.Olonen välja tugeva polaarsuse raamatukogude nägemuses e-raamatute kasutamise kohta: rahvaraamatukogud eelistavad tavapäraselt eksemplaripõhist laenutust (kas siis internetis eraldi keskkonna vahendusel või

allalaaditavate failidena e-lugeri kasutatavatena, kus e-raamat on ühe kasutaja käes kinni kogu laenutuse aja, olenemata sellest, kas ta seda antud ajahetkel kasutab või mitte) ning teadusraamatukogud IP-põhist juurdepääsu ja andmebaasipõhist kasutust (kus e-raamat on ühe kasutaja käes kinni ainult selle aja, mil ta seda tegelikult kasutab). Ideaalne oleks, kui loodavad keskkonnad ja edasised läbirääkimised kirjastajatega peaksid silmas mõlemat lahendust. Samamoodi paidlik tuleks olla ka e-raamatute laenutuses. Olenevalt kasutajast ja kasutatavast materjalist (ning eelkõige nendega seonduvatest õigustest) peaks tulevikus olema võimalikud kõik kasutusviisid. Oleks hea, kui lugeja saaks valida, kas ta soovib e-raamatut kasutada internetis (*online*) või allalaadituna oma e-lugeri; viimase puudumisel võiks raamatukogu pakkuda teenust, kus e-raamat on kopeeritud raamatukogu lugeri ja e-raamat laenutatakse kasutajale koos seadmega. Paratamatu on ka olukord, et osa materjale jäävad (vähemalt teatud ajaks) kasutatavaks ainult raamatukogus kohapeal (nt. sündeksemplarina laekunud e-raamatud, millele rakendub ainult minimaalne kättesaadavus selleks ette nähtud autoriseeritud töökohtadel). Ülevaatenähtuna oli juttu ka konsortsiumis koos käivast e-raamatute ümarlauast, mille kohta arvati, et oleks aeg seda laiendada, hõlmates nii autorite, kirjastajate, e-raamatute valmistajate kui ka vahendajate esindajaid.

Erilised tänud Krisostomusele, Rahvusraamatukogule ja Tallinna Ülikooli Akadeemilisele Raamatukogule, kelle abil said huvilised nii kohvipausi ajal kui pärast seminari lõppu tutvuda e-lugeri tegevusega.

26.september 2011

Riin Olonen
Eesti Rahvusraamatukogu
ELNET Konsortsium